

ZAŁĄCZNIK 3

PhDr. Lubomír Šebela, CSc.

Oddělení moravskoslezského pravěku

Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i.

(Oddział Pradziejów Moraw i Śląska, Instytut Archeologiczny Akademii Nauk Republiki Czeskiej, Brno, publiczna instytucja naukowa)

1. Imię i nazwisko:

Lubomír Šebela

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe/artystyczne, z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytuł rozprawy doktorskiej.

(a) Magister archeologii w 1977 roku – Katedra Prehistorii Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jana Evangelisty Purkyně w Brnie, specjalizacja: archeologia prehistoryczna, tytuł pracy magisterskiej: *Historický vývoj lidu se šňůrovou keramikou na Moravě* (Historyczny rozwój ludności kultury ceramiki sznurowej na Morawach); promotor: Prof. PhDr. František Kalousek.

(b) Doktor Filozofii (PhDr.) w 1981 roku – Uniwersytet J. E. Purkyně v Brnie, egzamin państwowy w dziedzinie archeologii.

c) Kandydat Nauk (CSc.) w zakresie archeologii w 1987 roku – Archeologický ústav ČSAV w Brnie, tytuł pracy kandydackiej: *Postavení kultury se šňůrovou keramikou v moravském eneolitu a její vztah k vývoji v Karpatské kotlině* (Miejsce kultury ceramiki sznurowej w morawskim eneolicie i jej związki z Kotliną Karpacką); promotor: PhDr. Jaromír Ondráček, CSc.

3) Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych/artystycznych

1978-79 – Pobyt studyjny w Instytucie Prehistorii Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Karola w Pradze, Prof. PhDr. M. Buchvaldek, DrSc.

1980 – Muzeum okresu Brno-venkov, Oddział w Ivančicích.

Od roku 1981 do terazu: 1981- 1992 – Archeologický ústav ČSAV Brno, 1993 2007 Archeologický ústav AV České republiky, od roku 2007 przekształcony w Archeologický ústav AV České republiky, v. v. i.

4. Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. naukowych stopniach naukowych i tytule naukowych oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr. 65, poz. 595 ze zm.):

a) Tytuł osiągnięcia naukowego/artystycznego:

Przemiany kulturowe na przełomie epok kamienia i brązu na Morawach wokół Moraw w świetle przemysłów krzemieniarskich

b) Autor/autorzy, tytuł/tytuły publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa:

1. Kopacz J., Šebela L. 1992a: *Chipped Stone Industries of the Moravian Corded Ware Culture*. Przegląd Archeologiczny 39, 1992, 67-85.

Mój udział w powstaniu opracowania – 50%

2. Kopacz J., Šebela L. 1992b: *Analyse der Spaltindustrie und ihr Beitrag zur chronologischen Gliederung der mährischen Schnurkeramik*. Praehistorica XIX, 109-116.

Mój udział w powstaniu opracowania – 50%

3. Valoch K., Šebela L. 1995: *Eneolitické výšinné sídliště v Brně-Maloměřicích*. Časopis Moravského zemského muzea LXXX, 45-77.

Mój udział w powstaniu opracowania – 40%

4. Škrdla P., Šebela L. 1997: *Pozdně eneolitické složené dýky na Moravě*. Přehled výzkumů 1993-1994, 77-86.

Mój udział w powstaniu opracowania – 50%

5. Šebela L. 1997-1998: *Äneolithische und altbronzezeitliche Silexdolche in Mähren*. Saarbrücker Studien und Materialien zur Altertumskunde 6/7, 199-226.

Mój udział w powstaniu opracowania – 100%

6. Kopacz J., Šebela L. 1998: *Chipped Stone Material of the Moravian Proto-Únětice Culture*. Przegląd Archeologiczny 46, 35-57.

Mój udział w powstaniu opracowania – 50%

7. Přichystal, A., Šebela L. 2004: *Silicite Axes of Central Poland Provenience in Moravia*. Acta Archaeologica Carpathica XXXIX, 5-23.

Mój udział w powstaniu opracowania – 50%

8. Kopacz J., Matějka F., Matějková J., Přichystal A., Škrdla P., Šebela L. 2006: *Chipped Stone Industry of the Moravian Early Bronze Age – Typological Consideration*. Acta archaeologica Opaviensia 2, 95-117.

Mój udział w powstaniu opracowania – 30%

9. Kopacz, J., Šebela L. 2006: *Kultura unietycka i grupa wieterzowska na Morawach na podstawie materiałów krzemieniarskich*. Wyd. Polska Akademia Umiejętności w Krakowie. Kraków.

Mój udział w powstaniu opracowania – 50%

10. Kopacz J., Přichystal A., Šebela L. 2009: *Lithic Chipped Industry of the Bell Beaker Culture in Moravia and its East-Central European Context*. Wyd. Polska Akademia Umiejętności w Krakowie, Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i. Kraków-Brno.

Mój udział w powstaniu opracowania – 33,7%

11. Kopacz J., Šebela L. 2010a: *Krzemieniarstwo kultury jewiszowskiej na Morawach*. In: S. Czopek, S. Kadrow: *Mente et rutro. Studia archaeologica Johanni Machnik viro doctissimo octogesimo vitae anno ab amicis, collegis et discipulis oblata*. Wyd. Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego. Rzeszów, 105-131.

Mój udział w powstaniu opracowania – 50%

12. Kopacz J., Šebela L. 2010b: Lithic Chipped Industry of the Jevišovice Culture in Moravia. An Introductory Study. *Přehled výzkumů* 51, 69- 96.
Mój udział w powstaniu opracowania – 50%

13. Přichystal A., Šebela L. 2013: *The Bell Beaker culture in Eastern Central Europe and silicite (flint) Axes*. In: P. Prieto Martínez & L. Salanova (coords.): Current researches on Bell Beakers. Proceedings of the 15th International Bell Beaker Conference: From Atlantic to Ural. 5th - 9th May 2011 Poio (Pontevedra, Galicia, Spain). Galician ArchaeoPosts. Santiago de Compostela, 163-176.

Mój udział w powstaniu opracowania – 50%

14. Kopacz J., Přichystal A., Šebela L. 2014: *Lithic Chipped Industry of the Young Eneolithic in Moravia and Czech Silesia*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 46. Wyd. Archeologický ústav AV ČR Brno, v. v. i. Brno.

Mój udział w powstaniu opracowania – 37%

15. Šebela L., Přichystal A. 2014: *Silicetové dýky na území České a Slovenské republiky. Předběžná studie*. *Studia Archaeologica Brunensia* 19-1, 67-94.

Mój udział w powstaniu opracowania – 50%

16. Šebela L. 2014a: *Settlement of the Jevišovice Culture at Ostopovice, Brno-venkov District*. In: J. Kopacz, A. Přichystal, L. Šebela: Lithic Chipped Industry of the Young Eneolithic in Moravia and Czech Silesia. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 46. Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i. Brno, 134-151.

Mój udział w powstaniu opracowania – 100%

17. Šebela L. 2014b: *Cemetery in Opava-Kylešovice and the Question of its Chronology*. In: J. Kopacz, A. Přichystal, L. Šebela: Lithic Chipped Industry of the Young Eneolithic in Moravia and Czech Silesia. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 46. Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i. Brno, 152-166.

Mój udział w powstaniu opracowania – 100%

18. Šebela L. 2014c: *Pravěké a časně historické nálezy z katastrálního území Hulína*. In: O. Fiala, A. Fialová, Z. Fišer, V. Maňas, J. Mitáček, M. Müllerová, L. Šebela, M. Šlancarová, J. Štěpán, J. Štětina, J. Zezulová: *Hulín. Město na Křižovatkách*. Wyd. Muzejní a vlastivědná společnost v Brně. Hulín, 15-72.

Mój udział w powstaniu opracowania – 100%

c) omówienie celu naukowego/artystycznego ww. pracy/prac i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania.

AUTOREFERAT

Podstawę wniosku o wszczęcie postępowania o nadanie stopnia naukowego doktora habilitowanego tworzy seria prac skupionych wokół problematyki przełomu epok kamienia i brązu we wschodniej części Europy Środkowej. W centrum moich zainteresowań znajduje się terytorium Moraw. Jest to obszar zawarty pomiędzy Karpatami i Masywem Czeskim, a także pomiędzy doliną Dunaju i rozległym Nizem Środkowo-europejskim. Z racji swojego położenia odgrywał on w pradziejach, także na przełomie epok kamienia i brązu, rolę szczególną, jako swoisty *carrefour* wielokierunkowych kontaktów kulturowych. Dlatego też zjawiska tam zaobserwowane mają odniesienie do obszarów sąsiednich – zachodniej Słowacji, austriackiego Weinviertel, wschodnich Czech, Śląska (szczególnie Górnego) oraz Małopolski. W odniesieniu do schyłku epoki kamienia i początków epoki brązu można powiedzieć, że Morawy były ośrodkiem epokowych przemian dla znacznej części Europy Środkowo-Wschodniej. W wyniku zachodzących tam transformacji wczesno- i środkowoeneolityczne struktury rolnicze zostały zastąpione przez zróżnicowane kulturowo, społecznie, ekonomicznie i etnicznie społeczności „protobrażowe”. Proces ten miał początkowo charakter głównie destrukcyjny. W źródłach archeologicznych przejawia się to w zaniku ugruntowanych wcześniej sieci osadniczych i ustabilizowanych kontaktów kulturowych, pojawieniu się nowych jakości, określanych przez archeologów jako kultury lub grupy kulturowe (często bardzo lokalne), powstawaniu osad obronnych, deponowaniu dóbr w postaci skarbów itp.

Podstawą dla rekonstrukcji zmian kulturowych w interesującym nas czasie jest usystematyzowanie zjawisk kulturowych w obrębie faz chronologicznych wydzielanych dla Moraw, które mają odniesienie także do obszarów sąsiednich. Są to:

- (1) młodszy eneolit (ca. 2900- 2700 przed Chr.);
- (2) późny eneolit (ca. 2700-2200 przed Chr.);
- (3) schyłkowy eneolit (ca. 2200-2000 przed Chr.);
- (4) starszy okres epoki brązu (ca. 2000-1500 przed Chr.).

Każdy z wymienionych wyżej okresów wypełniony jest inną treścią archeologiczną. Obserwujemy coraz większe zróżnicowanie wyróżnianych przez archeologów jednostek archeologicznych – w sferze genetycznej, osadniczej, materialnej, relacji kulturowych itp. Narastające tempo transformacji widoczne jest nie tylko w skali poszczególnych okresów, ale także w obrębie tych samych jednostek, np. morawskiej kultury ceramiki sznurowej, morawskiej kultury pucharów dzwonowatych, czy – w największym chyba stopniu – w sekwencji unietycko-wieterzowskiej. Dla rekonstrukcji tego procesu muszą być wykorzystane w możliwie największym zakresie wszelkiego rodzaju źródła. W studiach nad zróżnicowaniem kulturowym tradycyjnie za podstawę przyjmuje się ewolucję ceramiki. Kwestia ta znajduje także odzwierciedlenie w moich pracach dotyczących przełomu epok kamienia i brązu, nawet opartych o materiały innego typu.

Badania nad przemianami zachodzących na przełomie epok kamienia i brązu powinny uwzględniać takie kwestie, jak wpływy z innych ośrodków kulturowych, migracje ludności, procesy akulturacyjne, zmiany osadnicze, czy przekształcenie w strefie społecznej. Te ostatnie, a w szczególności szybkie bogacenie się jednych kosztem innych, są symptomatyczne dla wczesnego etapu kształtowania się nowej epoki, której symbolem jest brąz. Zanim jednak metal ten stał się rzeczywistą zdobyczą cywilizacyjną (nastąpiło to

dopiero w środkowym okresie tej epoki), odgrywał on rolę w większym stopniu destrukcyjną, niż budującą. Tak się często dzieje w przypadku dobra, które można ukryć w jednym węzélku lub w jednym depozycie.

W większości moich prac główną bazą dla rekonstrukcji przemian kulturowych tworzą materiały krzemieniarskie. W świetle naszej dotychczasowej wiedzy wynika, że jest to źródło istotnych informacji, znacznie przekraczających ramy technologiczno-typologiczne. W inwentarzach krzemieniarskich z przełomu epok odnajdujemy lustrzane odbicie zachodzących transformacji. Ztracają one swój rys indywidualny, standaryzację surowcową i typologiczną, tracą swoje znaczenie jako wyznacznika kulturowego, a także jako dobra wymiennego. W zamian za to odczytujemy w nich niepewność czasu przemian, dążenie do szybkiego zabezpieczenia doraźnych potrzeb, samowystarczalność i zaradność małych społeczności, często indywidualnych osad itp. Szczególnym zjawiskiem było pojawienie się kamiennych form o funkcjach nie tyle utylitarnych, co symboliczno-prestizowych (*Krummesser*, *Flammförmigemesser*, sztylety monolityczne lub segmentowe, niektóre formy grocików). Nie trudno dostrzec w nich inspirację, lub wręcz naśladowictwo, metalowych pierwowzorów. Fakt, że wiele z nich było dalekimi importami w środowisku morawskim, podnosił tylko ich symboliczną wartość.

Zaprezentowane wybrane pozycje mojej bibliografii mają odniesienie do wszystkich morawskich ugrupowań kulturowych od młodszego eneolitu do końca wczesnego okresu epoki brązu, czyli od kultury jewiszowickiej, do grupy wietrzowskiej i kultury nitrzańskiej. Jest znamienne, że moja pierwsza praca związana z tą problematyką, opublikowana jeszcze przed uzyskaniem stopnia doktora¹, dotyczyła ostatniej z wymienionych jednostek, a najnowsze opracowanie (Kopacz, Přichystal, Šebela 2014) – pierwszej z nich. Pokazuje to, że droga do osiągnięcia naukowego celu nie zawsze jest prosta i z góry nakreślona. W niniejszym referacie proces transformacji kulturowej zostanie jednak przedstawiony zgodnie z chronologicznym ciągiem wydarzeń, a nie kolejności publikacji poszczególnych prac.

Schyłek rozwoju lokalnego eneolitu na Morawach i Śląsku Czeskim jest związany z kulturami: jewiszowicką, amfor kulistych i boszacką. Kompleks jewiszowicki, powstały na bazie wcześniejszego substratu badeńskiego, rozwijał się w południowych i środkowych Morawach, na zachód od rzeki Morawy, a także na przyległych obszarach Austrii Dolnej. Badania ostatnich lat potwierdzają także obecność enklawy jewiszowickiej w południowo-zachodniej Słowacji, której powstanie łączyć należy z migracjami z Austrii Dolnej, poprzez Bramę Bratysławską, w rejon prawobrzeża dolnego Wagu.

Kultura jewiszowicka znana jest zarówno z osad wyżynnych (*Jevišovice-Starý Zámek*, *Vysočany-Pallardiho hradisko*, *Grešlové Mýto-Nad Mírovcem*, *Brno-Maloměřice*; cf. Valoch, Šebela 1995, Kopacz, Šebela 2010a,b; Kopacz, Přichystal, Šebela 2014), jak i nizinnych (np. *Brno-Starý Lískovec*; cf. Kopacz, Přichystal, Šebela 2014). Na podstawie pozyskanych bogatych materiałów, przede wszystkim ceramicznych, dokonano wewnętrznego podziału chronologicznego sekwencji rozwojowej omawianej jednostki. I tak materiały z *Grešlového Mýta* reprezentują fazę protojewiszowicką, a z *Vysočan* – fazę starojewiszowicką. Kolejna faza, określana jako młodsza, jest najlepiej udokumentowana w warstwie B na grodzisku *Starý Zámek* koło *Jevišovic*. Obecnie wyróżnia się także najmłodsza (późna) faza, której przedstawicielem jest osada w *Brnie-Stárym Lískovcu*.

¹ Ondráček, J., Šebela I. 1985: *Pohřebišťe nitranské skupiny v Holešově*. In: Z. Fišer (ed.): *Studie muzea Kroměřížska '85*. Kroměříž, 2-130.

Zróznicowanie chronologiczne widoczne jest nie tylko w ceramice, ale i w inwentarzach krzemieniarskich. Tradycje okresów wcześniejszych w starszych zespołach jewiszowickich reprezentują grociki z trzonkiem, niektóre z nich podobne do tzw. typu *Štramberk*, wiązane głównie z kulturą pucharów lejkowatych (Kopacz, Přichystal, Šebela 2014). Tradycyjnym formom (takim jak wióry retuszowane, drapacze, czy rylce) towarzyszą różnego rodzaju narzędzia wykonane ze skał bezkrzemionkowych, m.in. narzędzia typu *Krummesser*, typowe dla tzw. okresu przejściowego w Rumunii (pojawiają się po raz pierwszy w późnych inwentarzach kultury Coțofeni i w kulturze grobów jamowych). Interpretować je można jako zwiastuny nowej epoki. Na uwagę zasługują także obustronnie retuszowane segmenty, ze stanowiska *Réna* koło Ivančic i z osady w Ostopovicach koło Brna (Kopacz, Přichystal, Šebela 2014; Šebela 2014a). Formy te upowszechniły się w późnej fazie morawskiej kultury pucharów dzwonowatych. Nie bezpodstawne jest więc przypuszczenie, że nosiciele obu tych kultur weszli ze sobą w jakiś kontakt (Šebela 2014a). Znamienny jest także fakt, że w młodszej fazie kultury jewiszowickiej zaczynają zdecydowanie dominować surowce lokalne, które wypierają skały „tradycyjne“ (np. sylicyty z osadów glacialnych). Jest to zjawisko typowe dla krzemieniarstwa z przełomu epok kamienia i brązu (Kopacz, Přichystal, Šebela 2014).

Obszary na wschód od rzeki Morawy były w okresie młodszego eneolitu domeną ludności kultury boszackiej, której rejonem macierzystym było środkowe dorzecze Wagu oraz górne dorzecza Nitry i Žitavy. Najważniejszym stanowiskiem badawczym na Morawach jest wyżynna osada *Hrad* w Bánovie oraz Hlinsko. Znaleźiska z Brna-Lišni i Hrubčic (okres Prostějov) wyznaczały zapewne kierunek ekspansji tej ludności do wschodnich Czech (Obědovice).

Na podstawie materiałów ceramicznych z Bánova podjęta została (przez Jiřego Pavelčika) próba zróznicowania rozwoju chronologicznego kultury boszackiej na Morawach na dwie fazy – starszą (obejmującą podfazy Ia i Ib) oraz młodszą (II). Propozycja ta nie znalazła jednak szerszego oddźwięku w kręgu specjalistów tej problematyki. Podziału takiego nie potwierdza również bardzo skromna kolekcja materiałów krzemieniarskich, zdominowanych przez przedmioty wykonane techniką wiórową. Na uwagę zasługują gładzone siekiery, które produkowano zarówno ze skał bezkrzemionkowych, jak i krzemionkowych. Wśród tych ostatnich ważnym znaleziskiem jest jedna z siekier z Bánova, wykonana z sylicytu (krzemienia) jurajskiego odmiany G, ze środkowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Nie jest to jedyny przykład wykorzystywania „polskich” surowców w morawskim eneolicie. Badania ostatnich lat ujawniły przynajmniej 28 takich przypadków (Přichystal, Šebela 2004). Świadczą one o intensywnych kontaktach pomiędzy obszarami kulturowymi Moraw i Polski południowej.

Północna część Moraw i obszary Śląska Czeskiego były w młodszym eneolicie zasiedlone przez ludność kultury amfor kulistych. Obszarem macierzystym tej kultury był Niż Środkoeuropejski. Do chwili obecnej, na terenie Śląska Czeskiego i przyległej części Moraw materiały kultury amfor kulistych zostały zarejestrowane na 50 stanowiskach. W literaturze przedmiotu dominuje opinia, że osadnictwo śląsko-morawskie odpowiada młodszej fazie rozwojowej omawianej kultury.

Materiały krzemieniarskie wiązane z kulturą amfor kulistych są dosyć ubogie. Najwyraźniejszymi formami wydają się być drapacze wykonane z wiórów. Sporadycznie rejestrujemy także rylce i wiertniki. Unikalnym, lecz jednocześnie bardzo diagnostycznym

znaleziskiem jest grocik z trzonkiem z Opawy-Kylešovic (Kopacz, Přichystal, Šebela 2014; Šebela 2014b).

Specyficzne miejsce w materiałach krzemieniarskich morawskiego młodszego eneolitu zajmują siekiery wykonane z sylicytu (krzemienia) pasiastego typu Krzemionki Opatowskie, importowane ze środkowej Polski ze środowiska kultury amfor kulistych. Jako formy szczególne były one używane także przez ludność innych kultur, np. kultury jewiszowickiej (Přichystal, Šebela 2004; Kopacz, Přichystal, Šebela 2014).

Rozwój lokalnego eneolitu tak na Morawach został przerwany ekspansją ludności kultury ceramiki sznurowej, która przybyła tu z Górnego Śląska i Czech. W tym czasie na obszarach pomiędzy rzekami Svatavą i Svitavą oraz Dyją zanikają osady wyżynne kultury jawiszowickiej.

Według stanu badań z początków naszego wieku kultura ceramiki sznurowej jest Morawach reprezentowana przez 327 grobów. Spośród tej liczby, 102 groby były przykryte kurhanowymi nasypami. Obok dominującej inhumacji rejestrowane są także pochówki ciałopalne.

Morawy to peryferyjna strefa zasięgu kultury ceramiki sznurowej. Z tej racji „sznurowi“ mieszkańcy tej krainy podlegali silnym wpływom z innych ośrodków kulturowych, w szczególności z Kotliny Karpackiej i północnych Bałkanów. Zachowując swoje tradycyjne cechy rytuału pogrzebowego, wzbogacali swój inwentarz ceramiczny o nowe formy, niespotykane w innych miejscach. Z racji tej specyfiki morawskie ugrupowanie określane jest przeważnie jako „morawska kultura ceramiki sznurowej“.

Zróznicowanie chronologiczne kultury ceramiki sznurowej na Morawach oparte jest na analizie ceramiki. Oparte jest ono o schemat wypracowany przez M. Buchvaldka dla obszaru Czech. Wydziela się trzy główne fazy rozwojowe (I-III), określane również jako grupy znalezisk, z których ostatnia jest *stricte* lokalną manifestacją ewolucji kręgu sznurowego. Charakterystyczną cechą morawskiej kultury ceramiki sznurowej w jej późnej fazie jest bogactwo dzbanów, które zastępują tradycyjne amfory i kubki. Na podstawie zmian form dzbanów faza III została podzielona na trzy podfazy – IIIa, IIIb i IIIc (*cf.* Kopacz, Šebela 1992 a, b).

Należy podkreślić, że kultura ceramiki sznurowej trwała na Morawach dłużej, niż na wielu innych obszarach tego kręgu. Przyjmuje się, że pierwsi jej przedstawiciele pojawili się jeszcze w trakcie trwania młodziej fazy kultury jawiszowickiej (warstwa B na stanowisku Jevišovice-*Starý zámek*), a ich spadkobiercy dożyli początków kultury protounietyckiej. Na Śląsku Czeskim, który to rejon objęty był procesami formowania się kultury Chłopice-Veselé, kultura ceramiki sznurowej zanikła nieco wcześniej.

Zróznicowanie chronologiczne morawskiej kultury ceramiki sznurowej znajduje swoje odbicie także w materiałach krzemieniarskich. I tak inwentarze z podfaz IIIa i IIIb, wykonane są przeważnie z sylicytów z osadów glacialnych. Widoczne są w nich wyraźne tradycje neolityczne, zarówno w dominującej technice wiórowej, jak i zestawie narzędzi (m.in. siekiery, drapacze, wióry retuszowane itp.). Natomiast w podfazie IIIc przeważają surowce lokalne, na ogół niezbyt wysokiej jakości (rogowce typu *Krumlovský les*, morawskie rogowce jurajskie, rogowce typu *Stránská skála*). Technika wiórowa jest wypierana przez technikę

odłupkową, a formy narzędziowe tracą swoje cechy diagnostyczne. Zanikają jednocześnie zupełnie topory kamienne i sylicytowe siekiery (Kopacz, Šebela 1992a).

Morawska kultura ceramiki sznurowej kończy ostatecznie swój żywot w późnym eneolicie. W tym to czasie na Morawach pojawiają się grupy ludności kultury pucharów dzwonowatych, których pochodzenie wiąże się z Półwyspem Iberyjskim. W rezultacie dalekiej wędrówki tej ludności, a także procesów asymilacyjnych, na Morawach wytworzyło się wtórne centrum kultury pucharów dzwonowatych, najważniejsze w całej Europie środkowej (jej materiały są znane z co najmniej 350 miejscowości). Stąd właśnie grupy ludności „pucharowej“ zaczęły penetrować obszary przyległe – Śląsk, Małopolskę, południowo-zachodnią Słowację, a przede wszystkim Czechy.

Kultura pucharów dzwonowatych na Morawach jest znana przede wszystkim z materiałów grobowych, chociaż ostatnio rejestrujemy także pozostałości osad (cf. Šebela 2014c). Na podstawie analizy ceramiki jej rozwój podzielony został na szereg faz, zwanych również grupami znalezisk. Zazwyczaj wyróżnia się cztery fazy – I, I/II, II i III, przy czym w fazie ostatniej charakterystyczne formy omawianej kultury – puchary, już nie występują.

Ewolucja morawskiej kultury pucharów dzwonowatych jest dobrze widoczna w inwentarzach krzemieniarskich. W fazach starszych (I i I/II) głównymi znaleziskami są grociki strzał. Wykonywano je w znacznej mierze ze skał pochodzących ze złóż odległych (sylicytów z Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej oraz sylicytów z osadów glacialnych) lecz i z miejscowego surowca (cf. Kopacz, Přichystal, Šebela 2009). Charakterystyczną cechą tego krzemieniarstwa jest retusz powierzchniowy, stosowany przy wytwarzaniu grocików, a także dominacja techniki odłupkowej, zaobserwowana już w końcowej fazie morawskiej kultury ceramiki sznurowej. Zjawisko to znajdzie swoje odbicie także w późniejszej kulturze protounietyckiej, a także w tzw. episznurowym przykarpackim kręgu kulturowym (na wschód od rzeki Morawy).

Krzemieniarstwo młodszych faz rozwojowych kultury pucharów dzwonowatych, w przeciwieństwie do krzemieniarstwa starszego, bazowało niemal wyłącznie na surowcach lokalnych. Uderzająca jest znacząca obecność form tradycyjnych (drapaczy, wiórowców, półtylczaków) wykonanych z regularnego półsurowca wiórowego, ale i silicytowych siekier (Přichystal, Šebela 2013). Znaczna część tych przedmiotów to reutilizowane przedmioty starsze. Pozostaje to w zgodzie z panującą wówczas zasadą optymalizacji czynności gospodarczych, m.in. z celowym wykorzystywaniem pozostałości wcześniejszego osadnictwa. Natomiast niewątpliwie lokalną produkcją były obustronnie opracowane formy o kształcie prostokątnym lub trapezowatym, określane jako „segmenty“ (Kopacz, Matějka, Matějková, Přichystal, Škrdla, Šebela 2006; Škrdla, Šebela 1997). Wykorzystywano je w charakterze wkładek tnących w narzędziach komponowanych, w tym tzw. sztyletów segmentowych.

Ludność kultury pucharów dzwonowatych rozpowszechniała na obszarach Europy środkowej miedzianą metalurgię. Wśród przedmiotów z tego surowca znajdujemy sztylety, które niewątpliwie były inspiracją dla wykonywania ich kamiennych kopii, w tym sztyletów segmentowych. Niezależnie jednak od surowca, przedmioty te miały znaczenie nie tyle użytkowe, co symboliczne. Takie właśnie przedmioty są charakterystycznymi atrybutami czasów szybkich transformacji.

U samego schyłku eneolitu, w czasach, gdy w południowych Morawach formowało się ugrupowanie objęte pojęciem kultury unietyckiej, przenikła przez Bramę Morawską do północnej części tego regionu ludność z ceramiką identyfikowaną jako typ Chłopice-Veselé. Stąd zaczęła się przesuwac na południe trasą wzdłuż lewego brzegu rzeki Morawy i dalej, poprzez przełęcz karpackie, aż do rzeki Nitry w południowo-zachodniej Słowacji. W trakcie tej wędrówki grupa, czy też kultura Chłopice-Veselé przekształciła się w tzw. kulturę nitrzańską (Šebela 2014c). Zaliczane jest ona do szerokiego kompleksu, określanego jako przykarpacki episznurowy krąg kulturowy (jednym z elementów tego kręgu jest także kultura mierzanowicka).

Najważniejszym stanowiskiem episznurowego przykarpackiego kręgu kulturowego na Morawach jest cmentarzysko w Holešovie (okres Kroměříž), obejmujące 420 pochówków (Šebela 2014c). Znajdujemy tam pełną sekwencję rozwojową tego kręgu – od fazy z ceramiką typu Chłopice-Veselé, poprzez kulturę nitrzańską, aż do fazy schyłkowej, współczesnej ekspansji kultury unietyckiej na wschodnie Morawy. Pochodzi z stamtąd kolekcja 343 przedmiotów krzemieniarskich, wykonanych przeważnie z sylicytów z osadów glacialnych i radiolarytu. Z punktu widzenia techniki obróbki i typologii form, materiał z Holešova uznać można za reprezentatywny dla krzemieniarstwa całego omawianego kręgu.

Jak już wspomniano, na przełomie epok kamienia i brązu w południowych Morawach zaczyna się formować kultura unietycka. Jej inicjalna faza, wyróżniana pod nazwą kultury protounietyckiej, została zarejestrowana w 64 miejscowościach. Jej inwentarze krzemieniarskie wskazują, że wykorzystywano głównie surowce miejscowe. Pod względem technicznym krzemieniarstwo protounietyckie uznać można za typowo odłupkowe. Analiza typologiczna ujawniła obecność grocików, narzędzi funkcjonalnych, łuszczni i różnorodnych form mało dystynktywnych (Kopacz, Šebela 1998). Na szczególną uwagę zasługują sztylety bez wyodrębnionej rękojeści, wykonane z wysokiej jakości surowca, zapewne z rejonu zachodniego pobrzeża Bałtyku. Można przypuszczać, że te niewątpliwie bardzo prestiżowe przedmioty były sprowadzane na Morawy drogą w górę Odry, Kotlinę Kłodzką i korytarz Málej Hány, lub – alternatywnie – przez Kralický Sněžník (Šebela 1997/1998). Należy raczej wykluczyć trasę przez Bramę Morawską, gdyż tereny te były w owym czasie zdominowane przez ludność kultury Chłopice-Veselé. Przy okazji warto wspomnieć, że z terenu Czech, obok sztyletów z analogicznego surowca, znane są także formy wykonane z bawarskiego *Plattensilex*, a także krzemienia czekoladowego (Šebela, Přichystal 2014).

Dynamiczny rozwój kultury unietyckiej następuje w wczesnym okresie epoki brązu. W jego młodszych fazach (klasycznej i poklasycznej) obejmuje ona swym zasięgiem obszary wschodnich Moraw, sięgając południowo-zachodniej Słowacji, gdzie obejmuje miejsce kultury nitrzańskiej. Grupy unietyckie migrują także w kierunku północnym. U schyłku okresu kultura unietycka zmienia zwoje oblicze, przekształcając się w tzw. grupę wietrzowską.

Krzemieniarstwo unietyckie, podobnie jak wietrzowskie, było w całości oparte o lokalne zasoby surowcowe. Najczęściej używane były rogowce typu *Krumlovský les*. W młodszych fazach znamienne jest udział brekcji rogowcowej, pozyskiwanej również w rejonie pasma Krumlovskiego lesu. Wykorzystywano także, chociaż w mniejszym stopniu, rogowce typu *Stránská skála* i morawskie rogowce jurajskie. Niezbyt liczne sztylety z wyodrębnioną rękojeścią należy interpretować jako dalekie importy z północy (Šebela 1997/1998; Šebela, Přichystal 2014).

W materiałach unietyckich i wietierzowskich, w przeciwieństwie do protounietyckich, rejestrujemy znaczący udział form wykonanych z wiórów. Inwentarz narzędziowy wykazuje jednak, podobnie jak w okresach wcześniejszych, dominację narzędzi bez wyraźnego oblicza typologicznego. Spośród narzędzi „typologicznych“ na szczególną uwagę zasługują segmenty, które uważać można za formy emblematyczne morawskiego wczesnego okresu epoki brązu (Kopacz, Šebela 2006). Podobne przedmioty znane są także z Czech oraz Austrii Dolnej.

W początkach epoki brązu terytorium Moraw pozostawało w ścisłym związku i innymi rejonami kulturowymi strefy karpackiej – z Kotliną Karpacką (grupa Csepel, kultura Nagyrév), czy zachodnią Rumunią (kultura Otomani). Kontakty te zapisane zostały także w materiałach kamiennych, czego dobrym przykładem jest narzędzie typu *Krummesser* w inwentarzu kultury unietyckiej fazy młodszej z Šatova (Kopacz, Přichystal, Šebela 2009).

W podsumowaniu powyższych rozważań można powiedzieć, że skomplikowany procesy transformacji kulturowej na Morawach na przełomie III i II tysiąclecia przed Chr., mimo pozornego chaosu, były w istocie logicznym ciągiem powiązanych ze sobą zjawisk. Prowadziły one do wytworzenia się w zachodniej części strefy karpackiej nowej jakości cywilizacyjne, określanej mianem epoki brązu.

Lubomír Šebela